Орта ғасырлық кезең

- Ерте орта ғасыр – VI-IX ғасыр
- Мемлекеттер

→ Түрік

→ Батыс түрік

→ Түргеш

→ Қарлұқ

→ Оғыз

→ Қимақ

Сабақтың барысы:
1.Ұйымдастыру кезеңі/топқа бөлу/
1-бөлімді қайталау тапсырмалары

- 1-топқа тапсырма

Тарихи хатты аяқта

- 3-топқа тапсырма

Хронологиялық диктант

2-топқа тапсырма

Сандық диктант

Топтарға тапсырма мазмұны: Диктант түрлерімен жұмыс

I топ. Тарихи хатты аяқта

1.Түрік этнонимі----------- жылнамаларында------жылдан бері белгілі. Ал түріктердің мемлекеттік дәрежеге көтерілуі------жылдан басталады.

2.Түрік қағанатының негізгі құрамы түркі тілдес халықтар болды.Олардың ішінде басым көпшілігі-------------тайпалары көптеген түркі тілдес тайпалардың атауы.

3.Қағандықта сот істерін---------------- мен--------------- атқарған.

4.Қағандықтағы жоғарғы лауазымдар қаған руынан шыққан ақсүйектер өкілінің қолында болған. Оларға-------------- сияқты атақтар беріліп отырған.

5.715-738жж.---------------қаған билікке келгеннен кейін түргештер қайта күшейді.

II топ.Хронологиялық диктант

Түрік қағандығы құрылды - ?

Түргеш қағандығында Сұлу қаған билік етті - ?

Қарлұқ қағандығы өмір сүрді - ?

Қимақтар Батыс Алтайға,Тарбағатай мен Алакөл ойпаты аумағына қоныстанды - ?

Оғыз мемлекеті өмір сүрді - ?

III топ.Сандық диктант

1.Қытай мемлекетінің бір бөлігі түріктерге жылына -------тең жібек матасын төлеп тұрған.

2.”---- оқ будун”басқару жүйесі Іле,Шу өзенінің аймағындағы тайпаларда болған.

3.Сары және қара түргештер арасындағы күрес------ жылға созылды.

І- топ. Сөзжұмбақ

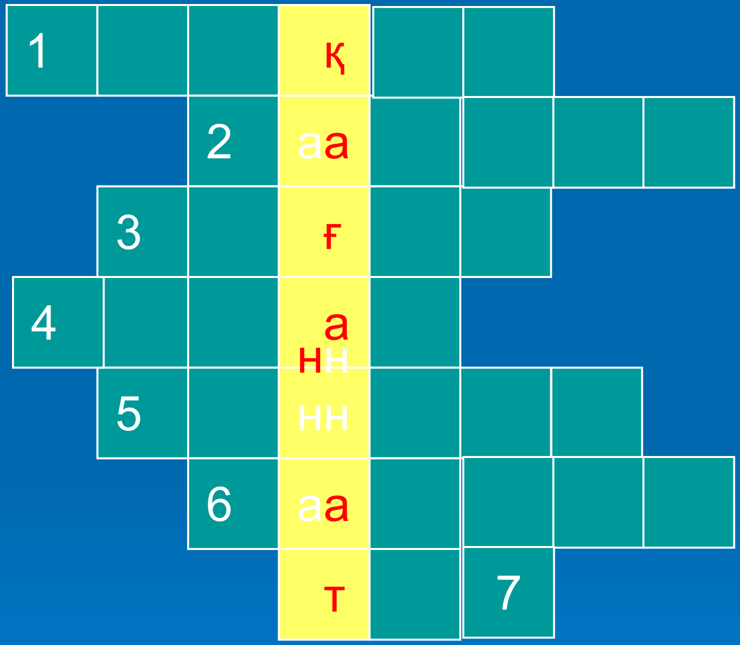

- 1.Оғыз қоғамындағы шонжарлар атауы
- 2.Ұйғыр қағанатынан 1Х ғас.басында жеңілген ел

3.Орта Азияда өмір сүрген иран тілдес халық

- 4.Х-ғасырда қимақтарда тараған дін
- 5.Түргеш қағанатының Іле өзені бойында орналасқан қаласы
- 6.Батыс Түрік қағанатын алғашқы кезде басқарған қаған
- 7.Түрік қоғамында құлды қалай атаған

II-топ.
“Кім жылдам?” ойыны

- “Теле” сөзінің мағынасы
- Батыс Түрік қағанатында”Қара бұдындар” деп атаған
- Түріктерде әулие әйел ана
- Оғыз әскер басшыларының лауазымы
- Оғыздарда шонжарлар кеңесі қалай аталады?
- Қимақтардың екінші астанасы орналасқан көлдің жағасы
- Қарлұқтардың ұйғырларға қарсы күресі созылды
- Арабтар “сүзеген”деп атаған қаған
- Қимақтарда жазу құралы
- Қимақ пен Қарлұқ кезеңінде басым болған ғимарат түрі
- Оғыз мемлекетінің күшеюіне үлес қосқан
- Деректерде б.з.Ү ғасырында тирек тайпаларының құрамында кездесетін тайпа

Кім жылдам" ойыны/жауабы/

1.*"Теле" сөзінің мағынасы* ***түркі***
2.Батыс Түрік қағанатында"Қара бұдындар" деп атаған Қарапайым халықты
3.Түріктерде әулие әйел ана Ұмай
4.Оғыз әскер басшыларының лауазымы Сюбашы
5.Оғыздарда шонжарлар кеңесі қалай аталады? Қаңқаш
6.Қимақтардың екінші астанасы орналасқан көлдің жағасы Алакөл
7.Қарлұқтардың ұйғырларға қарсы күресі созылды 20ж.
8.Арабтар "сүзеген"деп атаған қаған Сұлу
9.Қимақтарда жазу құралы қамыс
10.Қимақ пен Қарлұқ кезеңінде басым болған ғимарат түрі Дың ескерткіші
11.Оғыз мемлекетінің күшеюіне үлес қосқан Шахмәлік
12.Деректерде б.з.Ү ғасырында тирек тайпаларының
13.құрамында кездесетін тайпа Қарлұқ

III-топ.

Ерте орта ғасырлық мемлекеттер тақырыбына қорытынды

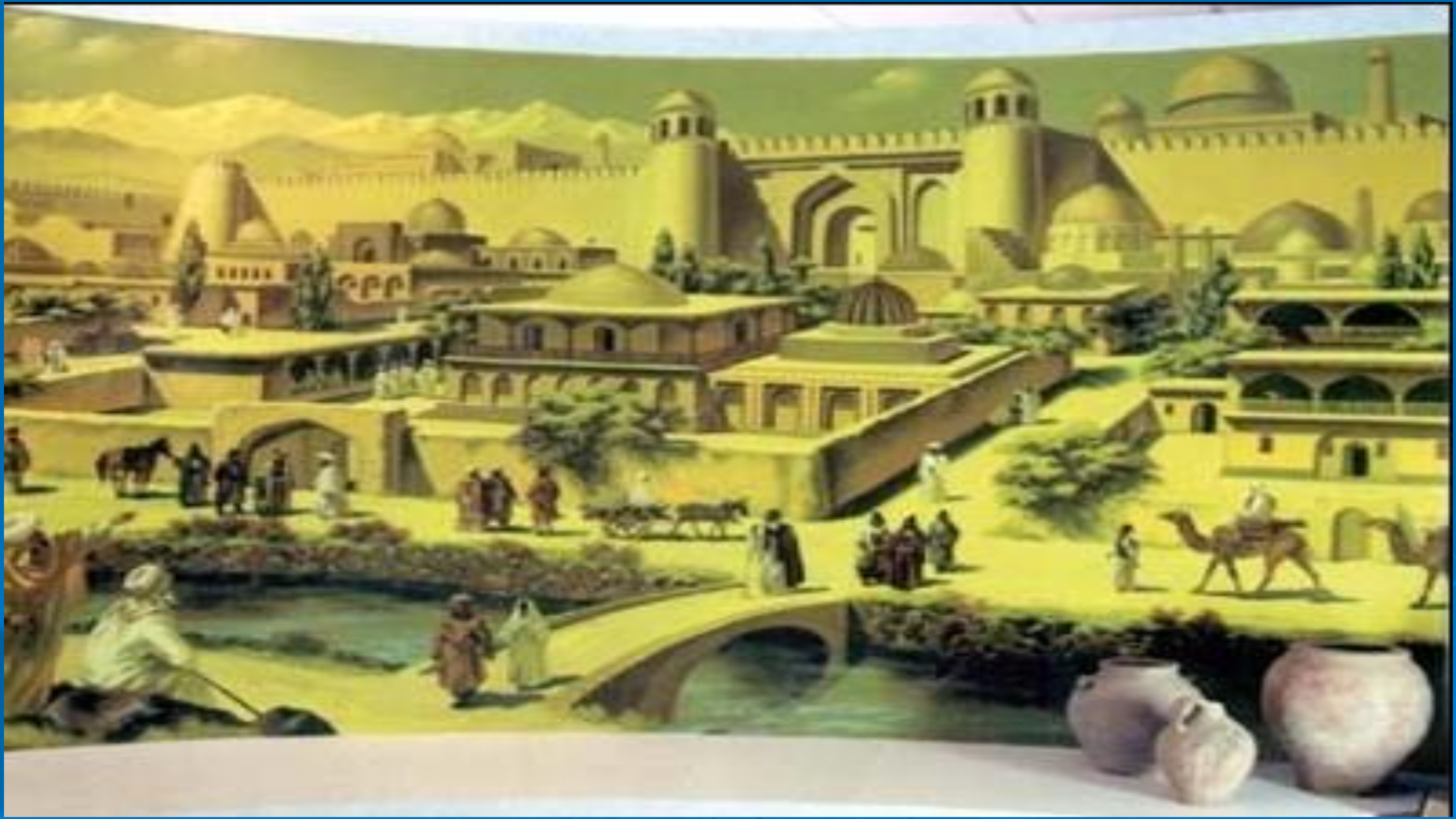

III-топ.
Ерте орта ғасырлық мемлекеттер тақырыбына қорытынды

YI – IX ғасыр *ерте орта ғасыр кезеңі қазақ деген атау жоқ,*

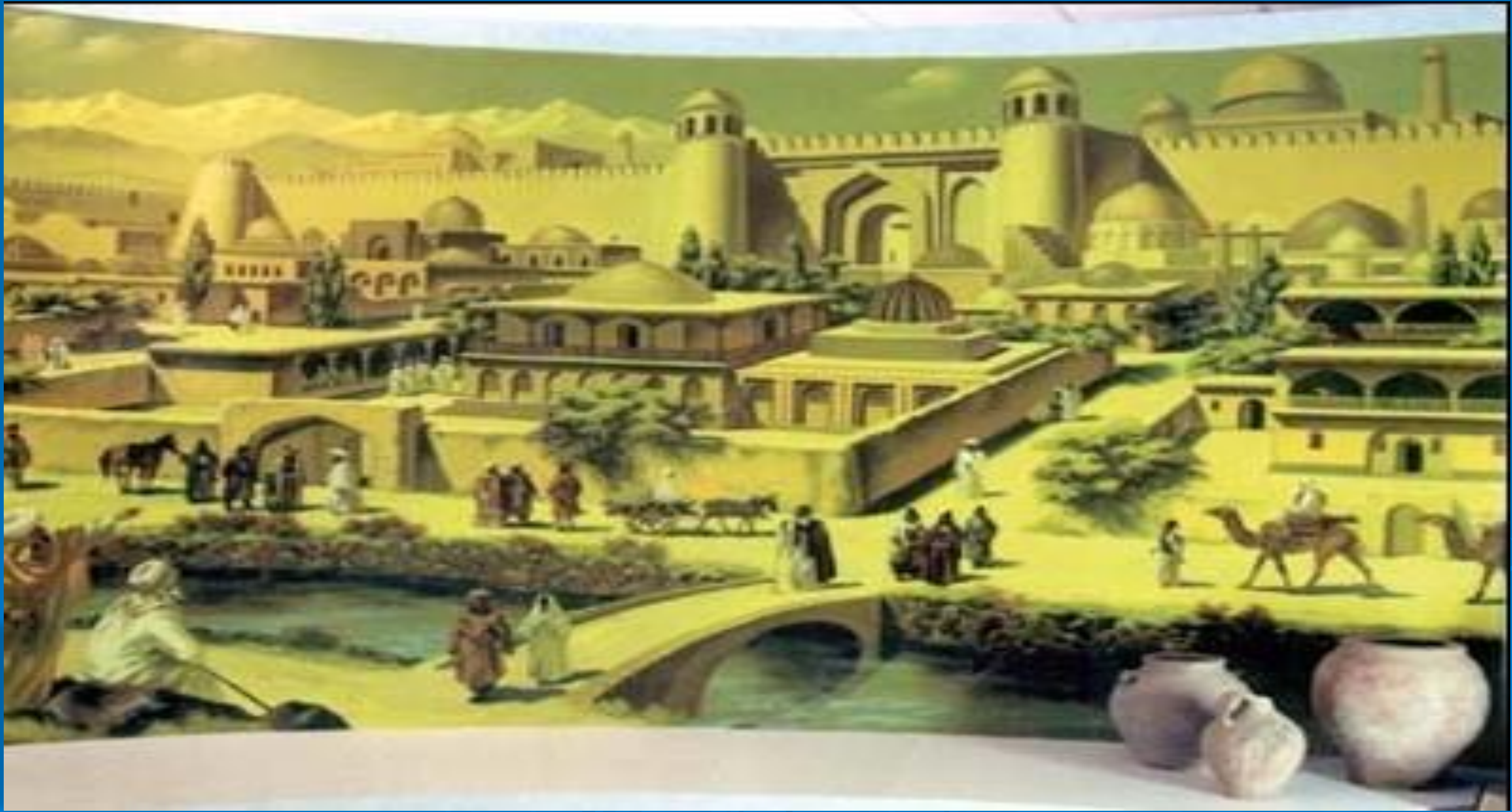

Дамыған орта ғасыр
X-XIУ ғасыр
Қарахан мемлекеті

- **Сабақтың мақсаты:**

- Қазақстан жерінде өмір сүрген ерте феодалдық мемлекеттердің әлеуметтік,жерге меншіктік қатынастар,салықтар мен міндеткерліктер,мемлекеттік –әкімшілік құрылыс жөнінде түсінік беру.

- Өз елінің тарихын құрметтеуге,ұлтжандылыққа, адамгершілікке тәрбиелеу.

- Оқушылардың тарихи оқиғаларға көзқарастарын қалыптастырып,ой қорытуға дағдыландыру.

Танымдық тапсырмалар арқылы оқушылардың тарихи танымдарын кеңейту.

- ***Сабақтың түрі:*****Жаңа білім беру**
- ***Сабақтың әдіс-тәсілдері:***
- ***СКТ технологиясы негізінде талдап, түсіндіру***
- ***Тірек сызбаларды толтыру***
- ***Хронологиялық диктант***
- ***Түрлі танымдық тапсырмалар орындату***

ЖАҢА ТАҚЫРЫПТЫ ТҮСІНДІРУ

Жоспары:

1. Қарахан мемлекетінің құрылуы
2. Қоғамдық құрылысы
3. Мемлекеттің саяси жағдайы
4. Шаруашылығы
5. Мәдениеті

Қарахан мемлекетінің құрылуы

- Сатұқ Боғра хан → мемлекеттің негізін қалады
- → саманилерден қолау тауып, туысы Оғылшақты жеңеді
→ ислам дінін қабылдады
→ Тараз бен Қашғарды бағындырып, бір орталыққа бағынған Қарахан мемлекетін құрылады

Өмір сүрген кезеңі — *942-1210ж.ж.*

Орналасқан жері — *Жетісу,Шығыс Түркстан/Мауреннахр Қашғар аралығы/*

Астанасы — *Қашғар*, *Баласағұн*

Алғашқы билеушісі — *Сатұқ Боғра хан*

Этникалық құрамы — *жікіл,яғма,қарлұқ,оғыз, қаңлы,үйсін*

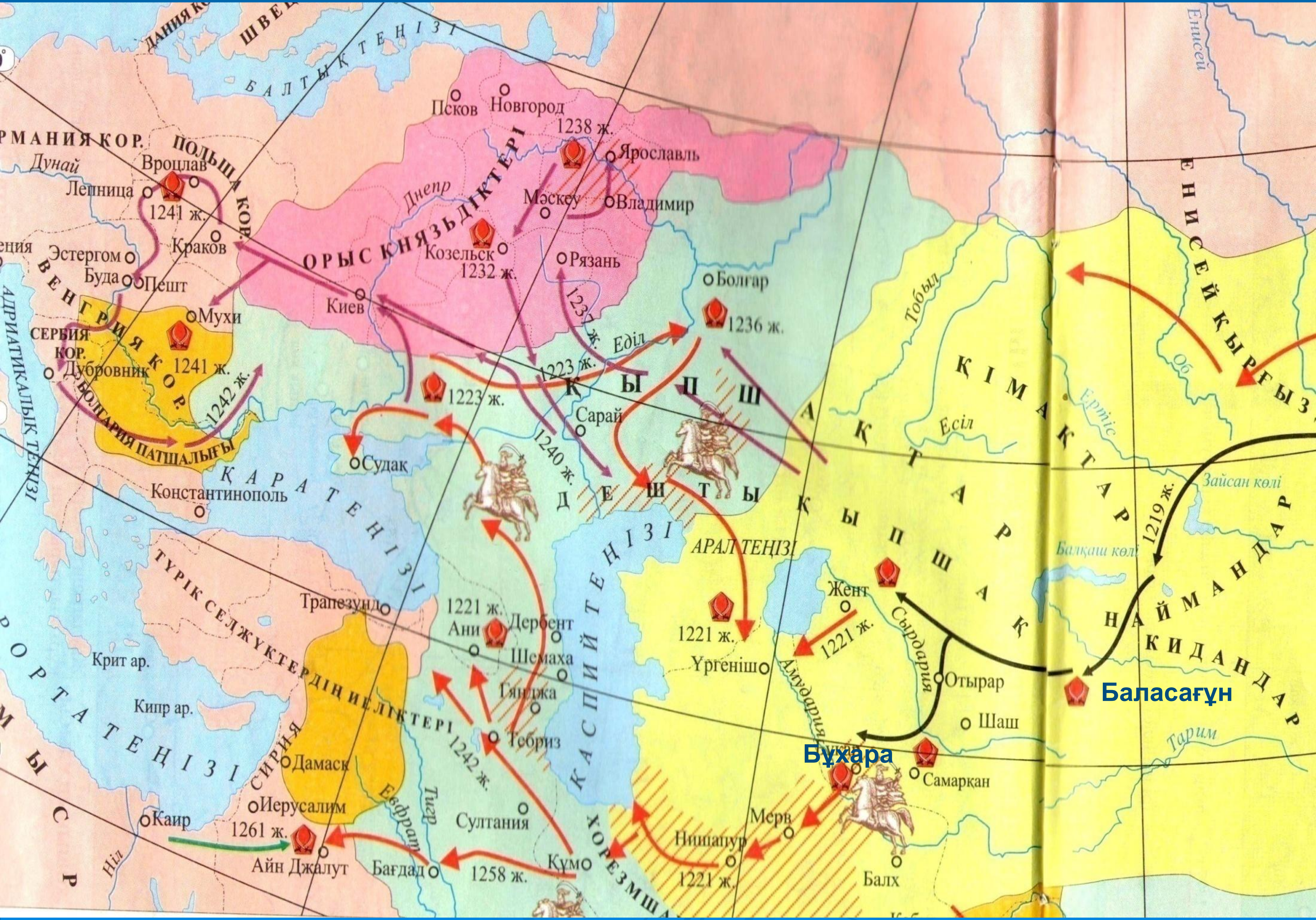

ШВЕ
ДАНИЯ КО
БАЛТЫҚ ТЕҢІЗІ
Псков
Новгород
1238 ж.
Ярославль
РМАНИЯ КОР.
ПОЛЬША КОР.
Дунай
Вроцлав
Лепница
1241 ж.
Краков
Днепр
Мәскеу
Владимир
ОРЫС КНЯЗЬДІКТЕРІ
Козельск
1232 ж.
Рязань
Эстергом
Буда
Пешт
Киев
Болгар
ВЕНГРИЯ КОР.
Мухи
1237 ж.
1236 ж.
Еділ
Тобыл
СЕРБИЯ КОР.
Дубровник
1241 ж.
1242 ж.
1223 ж.
1223 ж.
ҚЫПШАҚ ДАЛАСЫ
ДЕШТЫ ҚЫПШАҚ
БОЛГАРИЯ ПАТШАЛЫҒЫ
АДРИАТИКАЛЫҚ ТЕҢІЗІ
Сарай
Судак
1240 ж.
ҚАРА ТЕҢІЗІ
Константинополь
ҚИМАҚТАР
АҚТАР
Есіл
Ертіс
Об
ЕНИСЕЙ ҚЫРҒЫЗ
Енисей
Зайсан көлі
1219 ж.
Балқаш көлі
НАЙМАНДАР
ҚИДАНДАР
АРАЛ ТЕҢІЗІ
КАСПИЙ ТЕҢІЗІ
ТҮРІК СЕЛДЖУКТЕРДІҢ ИЕЛІКТЕРІ
Трапезунд
1221 ж.
Ани
Дербент
Шемаха
Гянджа
Тебриз
1242 ж.
1221 ж.
Жент
Сырдария
Үргеніш
Амудария
Отырар
Шаш
Баласағұн
Бұхара
Самарқан
Тарим
Крит ар.
Кипр ар.
ЖЕРОРТА ТЕҢІЗІ
СИРИЯ
Дамаск
Иерусалим
Каир
1261 ж.
Айн Джалут
Евфрат
Тигр
Нил
Султания
Бағдад
1258 ж.
Құмо
ХОРЕЗМША
Нишапур
Мерв
1221 ж.
Балх
МЫСЫР

ҚАЗАҚСТАН ТЕРРИТОРИЯСЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕР

Мемлекет атауы	Тарихи шеңбері	Территориясы	Астанасы	Ел билеушілері	Жоғары билеушісінің титулы	Тайпалары	Әлсіреуінің себептері
Түрік қағанаты	552-603 жылдары	Жетісу, Әмудария мен Сырдария аралығы	Суяб	Бумын, Қара Еске, Мұқан, Тобо, Иштеми	Қаған	Барлық түрік тайпалары: оғыз, қырғыз, ұйғыр, үйсін т.б.	• Қағанат ішіндегі қарама-қайшылықтар; Қытаймен соғыс
Батыс Түрік қағанаты	603-704 жылдары	Жетісу	Суяб, жазғы ордасы-Мыңбұлақ	Жегуй, Тон жабғу	Қаған	«Он оқ бұдын», бес тайпа дулу, бес тайпа нушиби т.б.	• Ішкі талас-тартыс • Қытай империясының қысымы
Түркеш қағанаты	704-756 жылдары	Жетісу, Іле, Шу, Талас алқаптары	Суяб, екінші ордасы-Іле бойындағы Күнгіт	Үш Елік, Сақал, Сұлу	Қаған	Сары түркеш, қара түркеш, болат, шігіл, ташлық, тухси, азкіші, халаж, жарұқ, барысхан т.б.	• Билік пен жайылым, жер үшін талас • Батыстан араб шапқыншылығы • Шығыстан Қытай шапқыншылығы
Қарлұқ мемлекеті	756-940 жылдары	Жетісу	Суяб, Тараз	Білге Күл Қадыр хан	Елтебер, жабғу, қаған (840 жылдан кейін)	Үшжігіл, үшбескіл, бұлақ, көкеркін, тухси, лазана, фаракия т.б.	• Ішкі талас-тартыс, билік үшін күрес
Қарахандықтар мемлекеті	942-1210 жылдары	Жетісу, Шығыс Түркістан	Батыс хандықта Бұхара, Шығыс хандықта Баласағұн	Сатұқ Боғыра хан	Хан	Яғма, шығыл, қарлұқ, оғыз, қаңлы, үйсін т.б.	• Наймандар шапқыншылығы • Хорезмдердің шапқыншылығы

Қарахан мемлекеті кезіндегі түріктердің киімдері.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ҚҰРЫЛЫМЫ

қаған
/хан/

Әкімдер,раистар

уәзір

ілік хандар,тегін
нөкерлер

елшілер

Сахиб-барида

мұстауфалар

бектер

Билік иелері өкілдері - хан ұрпақтары

Салықтар мен міндеткерліктер

Үлескерлер /музари,барзигар/

Комендация /қамқорлыққа алу/

Жер иеленудің түрі

- ***“иқта” / мәні /***
- ***вақфтық***

Орда *– ханның мемлекеттік саяси – әкімшілік іс жүргізетін орны*

➡ *Иқта – жер иеленудің бір түрі.*

Хандар өз туыстары мен әскери қолбасшыларға қарапайым халықтан салық жинау құқығын берді

➡ *Иқтадар – жер иеленушілер*

Саяси жағдайы

955ж. — ***Мұсаның билігі басталды/себебі/***

960 ж. — ***Мұса ислам дінін мемлекеттік дін деп жарияланды/себебі/***

960-990 ж. — ***Әли Арслан билігі***

Хғас. IIжартысы — ***Орта Азияда* самани *әулетінің әлсіздігін пайдаланып,Хасан Боғра хан басып алды***

Испиджапты

Бұхараны

Самарқанды

Жүсіп — 992 ж. Хотанды басып алды

Насыр ибн Али

996 ж.Мауреннахрға жорығы /нәтижесі/

999 ж.Бұхара қ.басып алуы

Қарахан мемлекеті Мауреннахрды біржола бағындырды

ҚАРАХАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ НЕГІЗІ ЕКІ ҮЛЕСТІК ЖҮЙЕДЕН ҚАЛАНДЫ /КЕСКІН КАРТАМЕН ЖҰМЫС/

Саяси жағдайы

Мемлекеттер бөлінді	Батыс хандық		
	Шығыс хандық		
Территориясы	Батыс хандық	Мауреннахр	
	Шығыс хандық	Жетісу ,Шығыс Түркстан	
Астанасы	Батыс	Бұхар	
	Шығыс	Баласағұн	
Билеушісі	Батыс хандық	Ибрахим,Тамғаш, Боғра хан	
	Шығыс хандық	Арслан хан Сүлеймен	

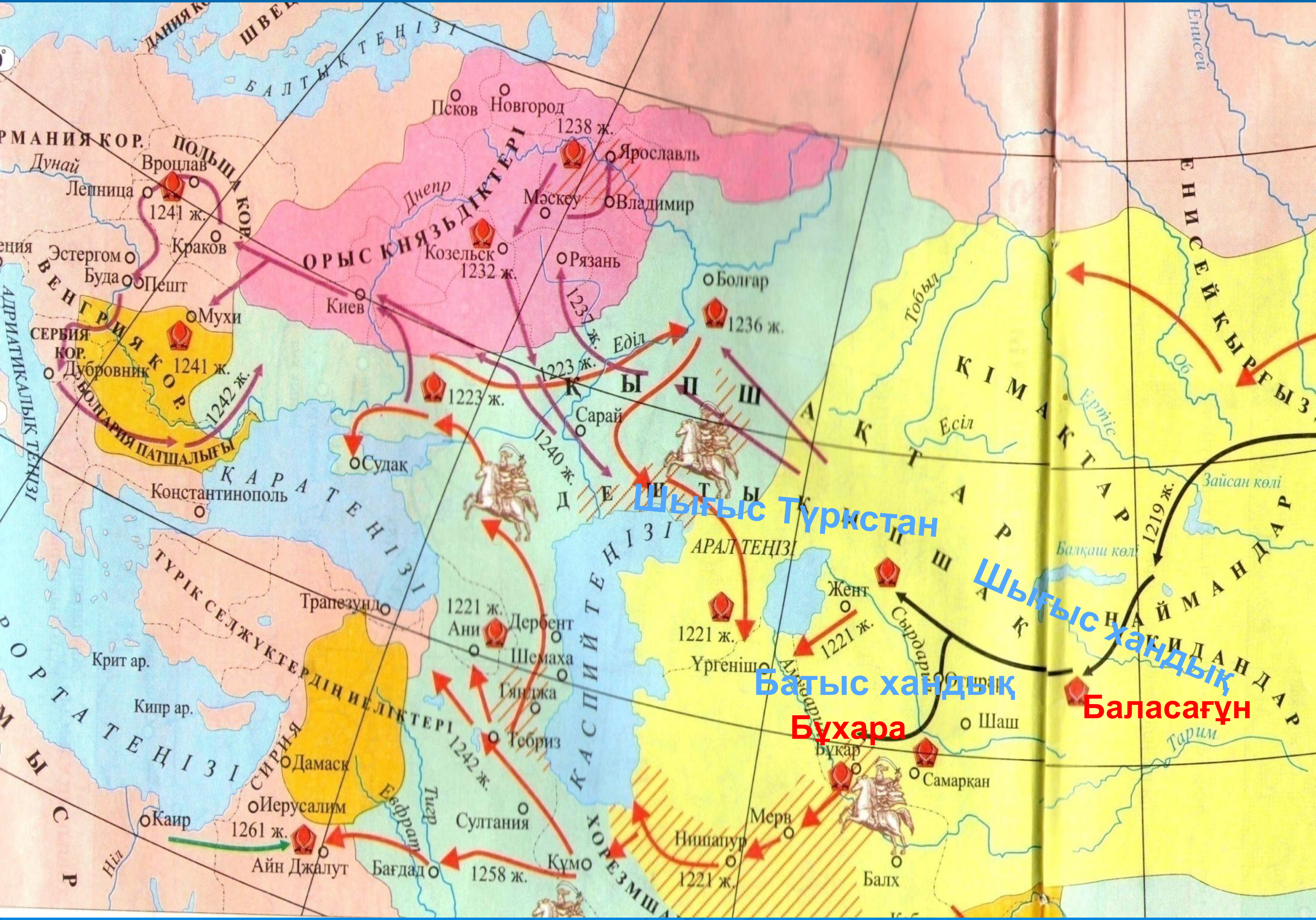
Шығыс Түркстан
Шығыс хандық
Батыс хандық
Бұхара
Баласағұн
БАЛТЫҚ ТЕҢІЗІ
ОРЫС КНЯЗЬДІКТЕРІ
ПОЛЬША КОР.
ВЕНГРИЯ КОР.
БОЛГАРИЯ ПАТШАЛЫҒЫ
СЕРБИЯ КОР.
ҚАРА ТЕҢІЗІ
КАСПИЙ ТЕҢІЗІ
АРАЛ ТЕҢІЗІ
ҚЫПШАҚ ДЕШТЫ
ҚИМАҚТАР
ҚЫПШАҚ
НАЙМАНДАР
ЕНИСЕЙ ҚЫРҒЫЗ
ТҮРІК СЕЛДЖУКТЕРДІҢ ИЕЛІКТЕРІ
СИРИЯ
ХОРЕЗМША
АДРИАТИКАЛЫҚ ТЕҢІЗ
ЖЕРОРТА ТЕҢІЗІ
МЫСЫР
Псков
Новгород
Ярославль
Мәскеу
Владимир
Козельск
Рязань
Болгар
Киев
Вроцлав
Легница
Краков
Эстергом
Буда
Пешт
Мухи
Дубровник
Судак
Константинополь
Сарай
Трапезунд
Дербент
Ани
Шемаха
Гянджа
Тебриз
Султания
Кумо
Бағдад
Дамаск
Иерусалим
Каир
Айн Джалут
Жент
Үргеніш
Бұқар
Самарқан
Шаш
Мерв
Нишапур
Балх
Крит ар.
Кипр ар.
Днепр
Дунай
Еділ
Тобыл
Об
Ертіс
Есіл
Енисей
Сырдария
Амудария
Тарим
Тигр
Евфрат
Ніл
Зайсан көлі
Балқаш көлі
1238 ж.
1241 ж.
1232 ж.
1237 ж.
1236 ж.
1223 ж.
1242 ж.
1240 ж.
1221 ж.
1219 ж.
1258 ж.
1261 ж.

Саяси жағдайы

Шығыс хандығының хандары "Ұлы хан"болып есептелді /себебі/

XIғас.40 ж. — *Ибраһим ибн Насырдың Әли тегінің балаларымен күресі/ нәтижесі/*

1040ж. — *Қарахан мемлекеті дербес екі иелікке бөлінді /себебі/*

1089ж. — *Салжұқ сұлтаны Мәлік шах Батыс хандықтың орталықтарын басып алды./себебі/*

XIIғас.30 ж. — *Шығыстан қарақытайлар Жетісуға басып кіруі/нәтижесі/*

1212ж. — *Мұхаммед Қарахан мемлекетін біржола құлатады/себебі/*

Сұрақ: *1.Тамғаш Бұрахан атағын кім алды?*

2.Салжұқтардың әлсіреу себебі?

3.Қарақытайларға соққы берген ел?

4.Қарахан мемлекетін құлатқан Мұхаммед қай елдің билеушісі?

5.Шығыс хандықты кім басып алды?

Мемлекеттің екіге бөліну нәтижесі

- 1089жыл – селжұқтар сұлтаны Мәлік шах Батыс қағанатты бағындырды
- 1128жыл – қарақытайлар шығыс хан /XIIғас.30ж./ дықты жаулап,Жетісуда үстемдік етті

Қарахан мемлекетінің мәдениеті

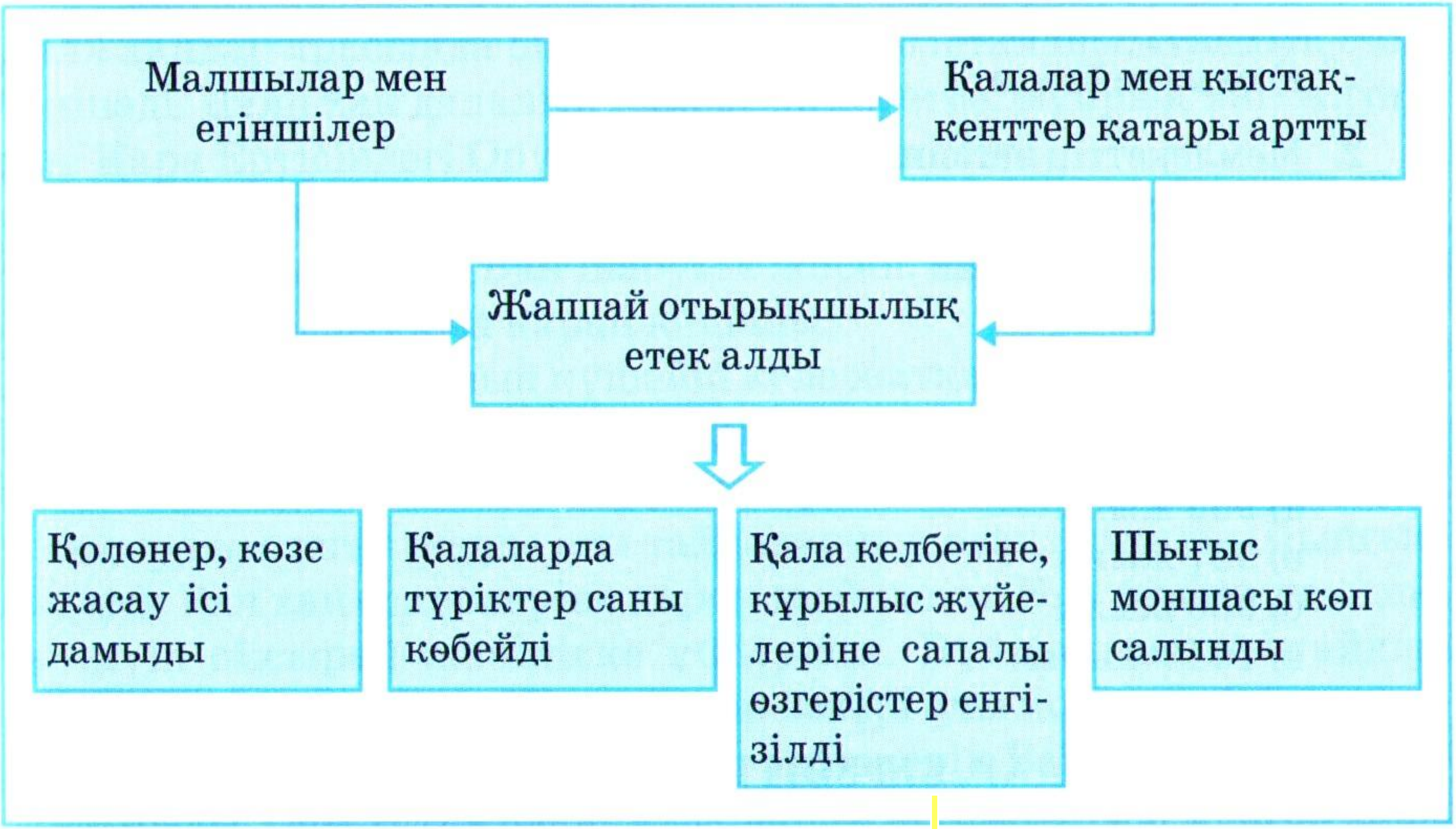

Күмбездеп салынған мешіт ғимараттары,атақты адамдар басына күмбездер тұрғызылды.

ҚАРАХАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ МӘДЕНИЕТІ

Сәулет өнері

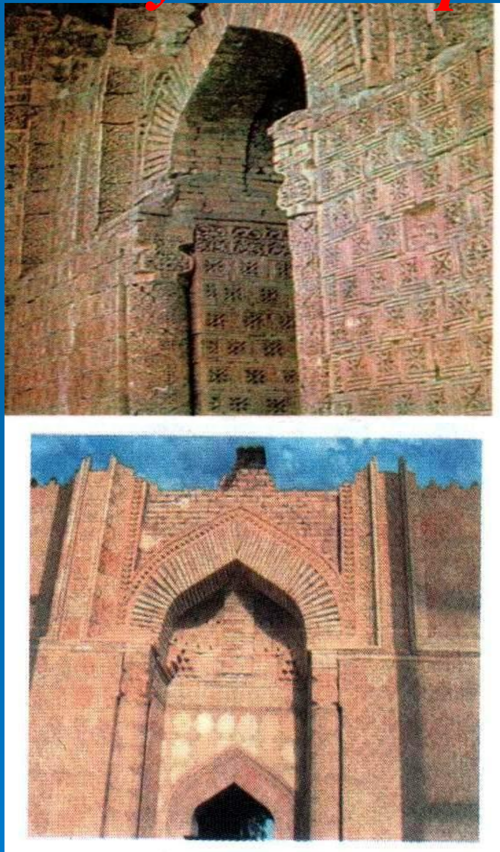
Айша бибі кесенесі

Бабаджахатун

Айша Бибі

Қарахан

Алаша хан

Әулие – Ата

Сырлытам мазарлары

Талас өзеніндегі тас көпір

Тараз моншасы

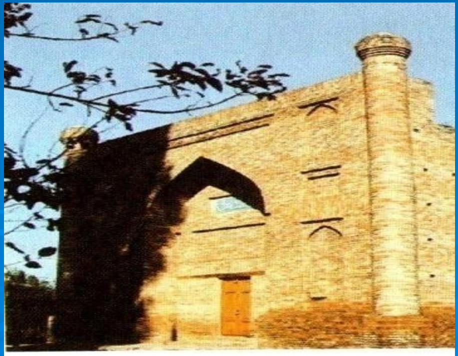
Қарахан кесенесі.

Бабажы қатын кесенесі

Қарахан мемлекетінің мәдениеті

- ***Жазуы*** → *X-XII ғасырда түркі жазуының орнына араб графикасы келді*
- ***Әдебиеті*** → *Ж.Баласағұн “Құтадғу білік”*
  М.Қашғари “Диуани лұғат ат түрік”
- ***Діні*** → *960жылы Мұса хан ислам дінін мемлекеттік дін деп жариялады*

М.Қашқари мен Ж.Баласағұнига Бішкекте қойылған ескерткіш. 1995 жыл

Жаңа тақырыпты бекіту

1 – топ. “Цифрлар сөйлейді”

Саяси жағдайы

942жыл

955жыл

960жыл

992жыл

996жыл

999жыл

1040жыл

1089жыл

XIIғас.30жыл

1141жыл

1212жыл

II- топ

Дискуссиялық өрнек

келісемін келіспеймін

- Хандық билік мұрагерлікпен берілді
- Ханның уәзірі болған жоқ
- Хан кеңесі жұмыс істеді
- Мемлекеттің басшысы патша д/а.
- Салық төлеушілер иктадар д/а .
- Мемлекеттің саяси тарихы екі әулеттің өзара күреске толы болды

III- топ

Семантикалық карта

Лауазым атауы | Салық атауы | Тайпа аты

- мукта
- Яғма
- Уәзір
- Илақ,тегін
- Барзигар
- Комендация
- Музари

Тестік тапсырма

Қарахан мемлекеті Қазақстанның қай бөлігінде құрылды?

а/Арал маңы в/Сарыарқа с/Жетісу мен Шығыс Түркістан д/Алтай

Қ.Мемлекетінің құрылуында басты роль атқарған түрік тайпасы

а/Түргеш в/Қарлұқ с/Оғыз д/Қимақ е/Алтайда

Жоғарғы өкімет билігі кімнің қолында болды

а/қаған в/патша с/император д/ұлысбегі е/сюбашы

Икта деге не?

а/салық түрі в/жер иелену түрі с/міндеткерлік д/лауазым е/тайпа

Вакфтық жерлер кімдерге тиеселі болды?

а/қағанға в/қаған туыстарына с/қарапайым халыққа д/дін иелеріне

Ислам діні қай жылы мемлекеттік дін деп жарияланды?

а/960 в/480 с/1010 д/1011 е/690

Қарахан мемлекеті көбінесе қай әулетпен күресті

а/Шайбани в/Самани с/Оғыз д/Нушуби е/Соғды

Қ.Мемлекетінің құрылуын жеделдеткен кім?

а/Салжұқ сұлтаны в/Самани билеушісі с/Хорезм шахы д/Найман ханы

Қай ғимарат Қарахан мемлекеті дәуіріне жатады?

а/Айша Бибі кесенесі в/Қожа Ахмет Яссауи кесенесі с/Жошы хан кесенесі

Тест критериі.

Дұрыс жауап :

9-’’5’’

8-6-’’4’’

5-3-’’3’’

2-1-’’2’’

Қорытынды

Ислам дінін мемлекеттік дін деп жариялады

Қоғамдық құрылысы дамыған мемлекет

Феодалдық мемлекет

Қарахан мемлекетінің ерекшелігі

Түрік алфавитінің орнына араб графигін енгізген

Мәдениеті дамыған мемлекет

Үйге тапсырма:
Параграф 10 оқу.Кесте толтыру.Қарахан мемлекетінің аумағын картаға түсіру.Жаңа сөздерді дәптерге жазып, жаттау.

Орта ғасырдағы Қазақстан жеріндегі мемлекеттер *3-кесте*

Мемлекет атауы	Өмір сүрген кезеңі	Орналасқан жері	Астанасы, қалалары	Мемлекеттік басқару жүйесі	Мемлекет билеушілері	Шаруашылығы
Қарахан мемлекеті						
Найман мемлекеті						
Керей мемлекеті						
Қарақытай мемлекеті						
Қыпшақ мемлекеті						

Орта ғасырдағы Қазақстан жеріндегі мемлекеттер *3-кестенің жалғасы*

Мемлекет атауы	Материалдық мәдениеті, қолөнері	Рухани мәдениеті, архитектурасы	Тарихи деректер	Зерттеген ғалымдар
Қарахан мемлекеті				
Найман мемлекеті				
Керей мемлекеті				
Қарақытай мемлекеті				
Қыпшақ мемлекеті				

Бағалау:

Топ мүшелерінің қойған бағаларын тыңдау.

Сергіту ойыны

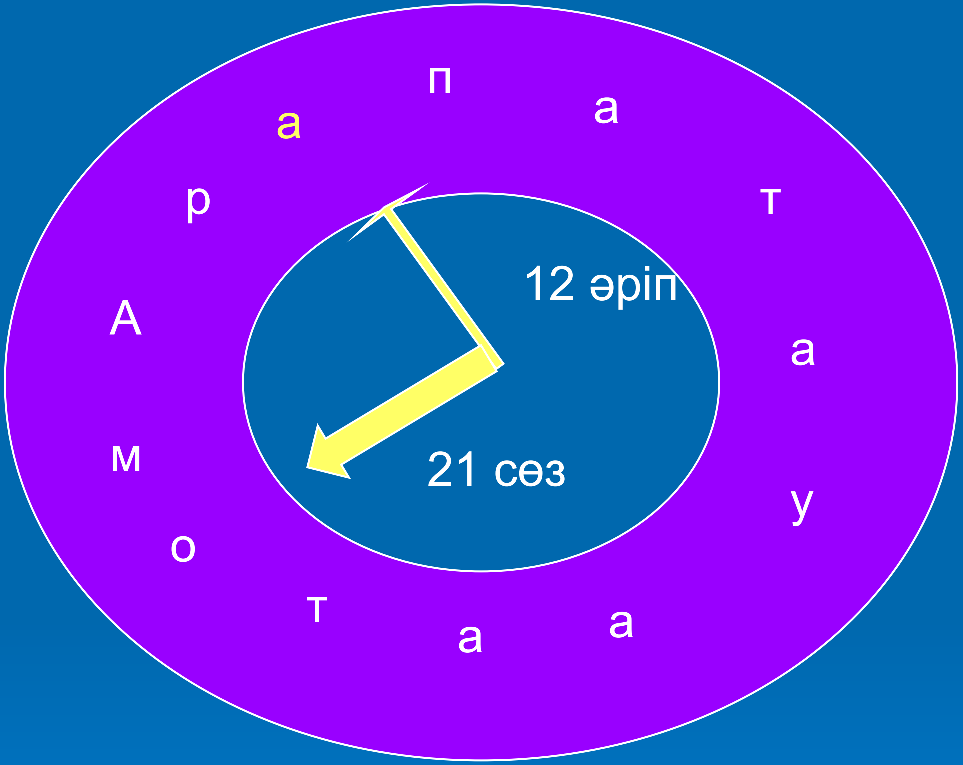

12 әріптен 21 сөз шығару керек.Ол үшін сағат тілі бойынша, белгілі бір жүйемен ешқандай әріпті аттамастан рет-ретімен оқыған жөн. Сонымен, ойланып көріңіздер, қанша сөз табады екенсіздер.

Зейін қойып сабаққа белсене қатысқандарыңызга рахмет !

Байырғы түркі бейнесі (Герасимовтың реконструкциясы бойынша)

Түркі тілдері – Қиыр Шығыстан Жер Орта теңізі мен Үнді мұхитына дейінгі кең байтақ өлкеде тұрып жатқан елуден астам туыс халықтардың тілі. Қазақ тілі – соның бір тармағы. Арғы бабаларымыз түркілер бір тілде сөйлеген.

КӨНЕ ТҮРКІ ЖАЗУЫ

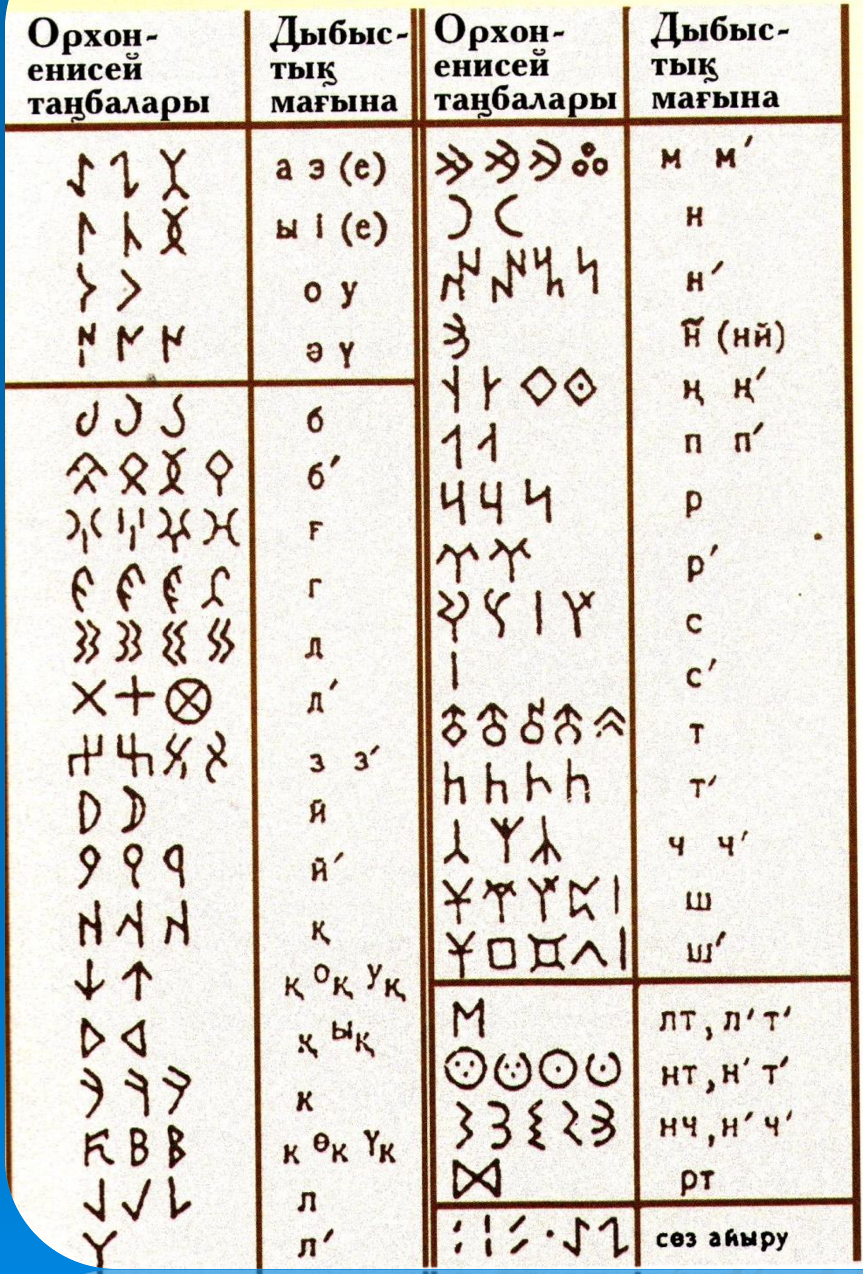

Көне түркі жазуы – түркі халықтарының тұңғыш әріптік жазуы. Көне түркі әліпбиінің құрамында 35 әріп бар. Жазудың бағыты оңнан солға қарай оқылады. Көне түркі жазуының құпиясын ашып, тұңғыш оқыған Дания ғалымы Вильгельм Томсен Людвиг Петер (25.1.1842 – 12.5.1927) болды. 1893 жылы алғаш "Тәңір" және "Түрік" деген сөзді оқып әлемге жариялады. Аталған көне түркі ескерткішін француз тіліне аударып, түсініктемелер берді. Қазақстан территориясында көне түркі жазуы бедерленген ескерткіш тастар көптеп кездеседі.

Ерте орта ғасырлық мемлекеттер

ІСТЕМІ ҚАҒАН

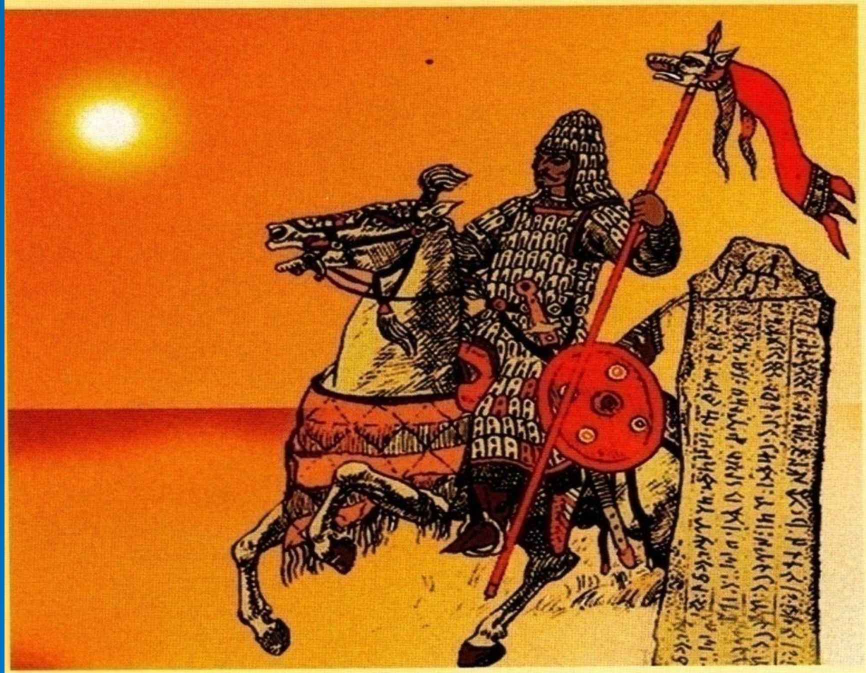

Көне түркі жауынгері (М.В. Гореликтің реконструкциясы бойынша)

Істемі – көне түркілердің арғы аталары, ағасы Бумын қағанмен бірге қағандықтың негізін қалаушының бірі. Бумын қаған мен Істемі қаған өз әскерлерімен шығыста Хинган жоталарынан бастап, батыста Кавказға дейін созылған ұлан-ғайыр аймақтағы көптеген тайпаларды бағындырған. Күлтегіннің құрметіне қойылған ескерткіш авторлары Тоныкөк пен Иолық тегін Істемі қағанның ақылды, жаужүрек болғанын, әрі соғыс өнерін жетік білгенін, соның нәтижесінде көп жыл ел билегенін баса айтады. 600-жылы жазда Бумын қаған мен Істемі қаған Шығыс Рим императоры Маврикийге елші жіберіп, оған өздерінің "жаһанның жеті бөлігін", яғни аяқ жетер бүкіл әлемді жеңіп алғанын хабарлаған.

Түрік қағандығы (552 – 745) – түрік тайпаларынан біріккен ежелгі мемлекет. Әуелде Алтай мен Жетісуды мекендеген түркілер кейіннен қанатын жайып ұлы мемлекетке айналды.

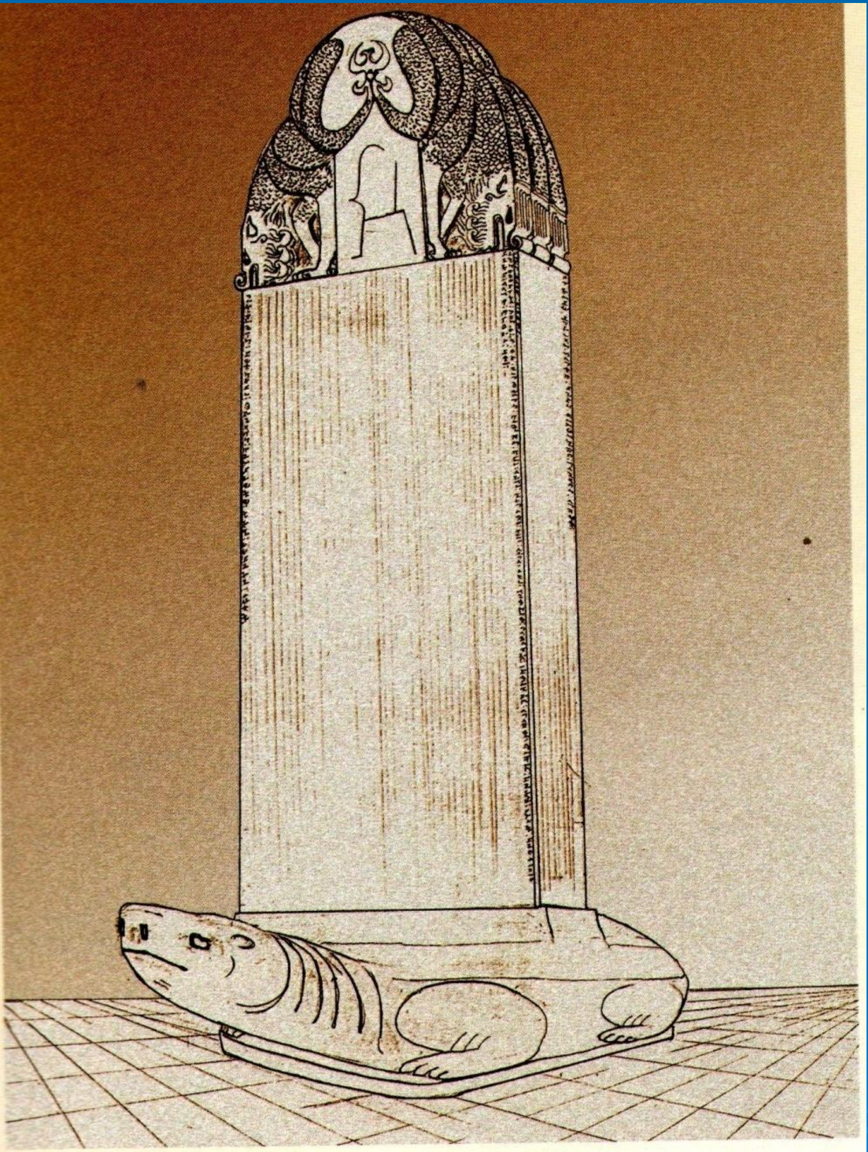

Білге қаған ескерткішінің толық қалпына келтірілген түрі

БІЛГЕ ҚАҒАН ЕСКЕРТКІШІ

Білге қаған ескерткіші – көне түркі жазулары ішінде көлемі мен мазмұны жағынан ең үлкені. Аса ірі "Мәңгі тас" қатарына жататын ескерткіш. Ескерткіш түркі қағанатының атақты ханы – Білге қағанға арналған. Білге қаған дәуірінде Түрік қағандығы территориялық тұрғыдан кеңейіп бекіді, аса қуатты құдіретті мемлекетке айналды. Білге қаған ескерткішінде осы жайлы кеңінен мәлімет берілген. Онда Білге қағаннан басқа Бумын, Білге Құтылық, Істемі қағандар мен басқа да батырлар мен даналардың елдің тұтастығын сақтау, оны қорғау, болашақ ұрпаққа жеткізу сияқты ойлары жазылып, баяндалған. Білге қаған ескерткішінде Білге қағанның інісі Күлтегін, дана Тоникөк жайында да жырланады. Ескірткіш о баста тасбақа жонына, күншығысқа қаратып орналасқан.

Білге қаған ескерткішінің бір бөлігі

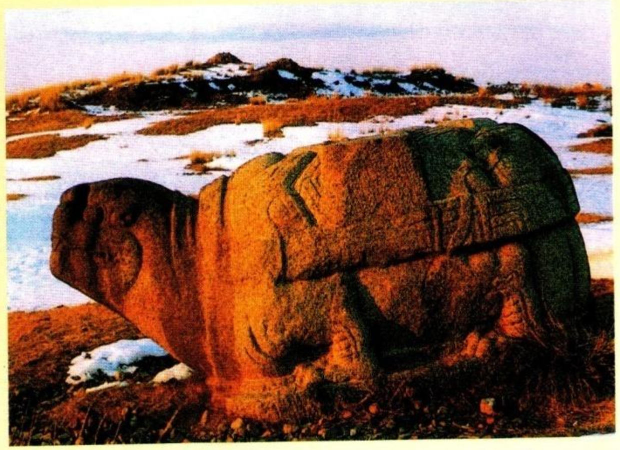

Білге қаған ескерткіш-кешені – құлыптастан, тасбақа, тас мүсін, арыстан бейнелі мүсін және балбал тастардан тұрған

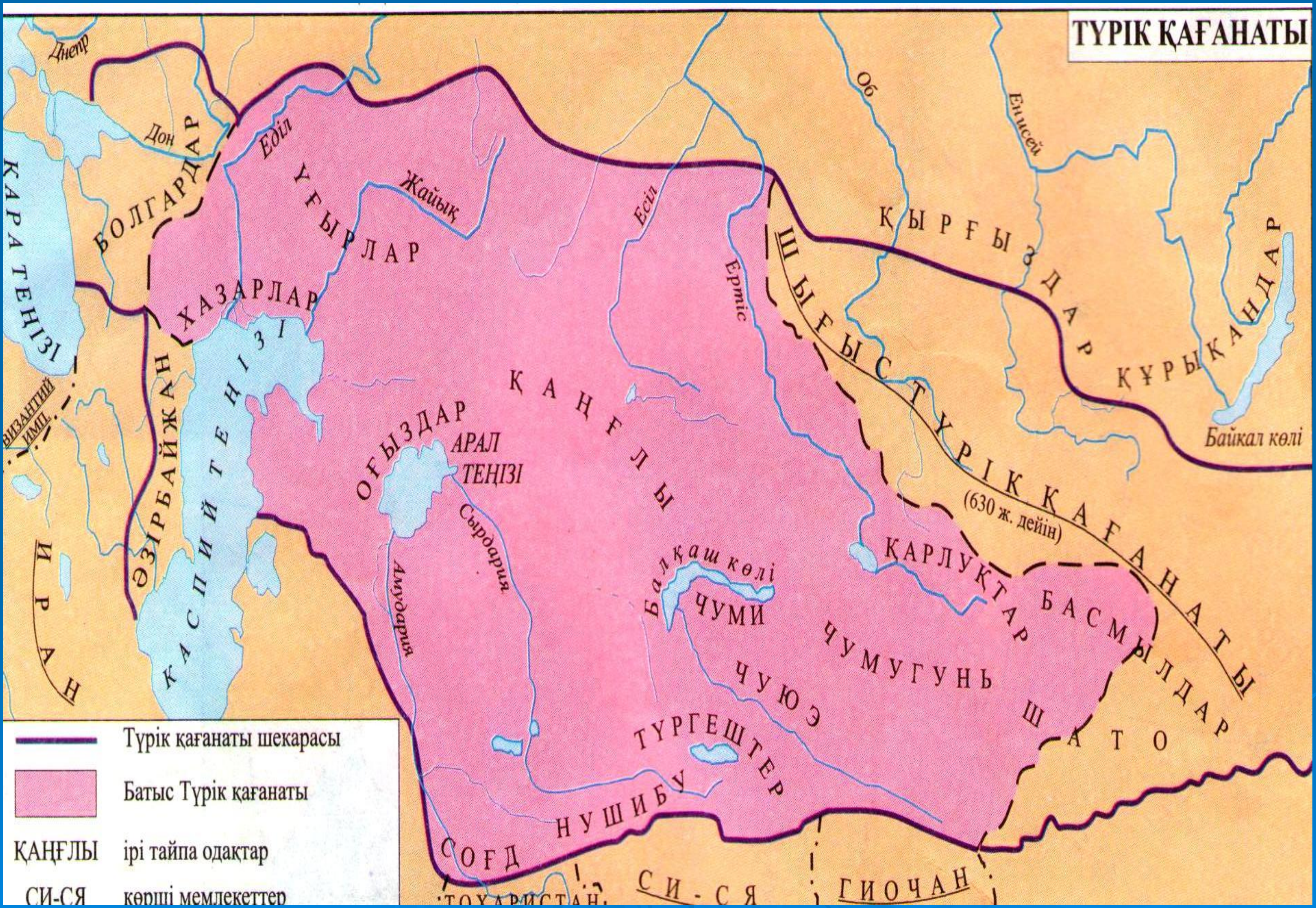

ТҮРІК ҚАҒАНАТЫ
Днепр
Дон
Еділ
Жайық
Есіл
Ертіс
Об
Енисей
БОЛГАРЛАР
ҰҒЫРЛАР
ХАЗАРЛАР
ҚАРА ТЕҢІЗІ
ВИЗАНТИЙ ИМП.
ӘЗІРБАЙЖАН
КАСПИЙ ТЕҢІЗІ
ИРАН
ОҒЫЗДАР
АРАЛ ТЕҢІЗІ
ҚАҢҒЛЫ
Сырдария
Амударья
Балқаш көлі
ЧУМИ
ЧУМУГУНЬ
ЧУЮЭ
ТҮРГЕШТЕР
НУШИБУ
СОҒД
ҚАРЛУҚТАР
БАСМЫЛДАР
ШАТО
ШЫҒЫС ТҮРІК ҚАҒАНАТЫ
(630 ж. дейін)
ҚЫРҒЫЗДАР
ҚҰРЫҚАНДАР
Байкал көлі
ТОХАРИСТАН
СИ-СЯ
ГИОЧАН
Түрік қағанаты шекарасы
Батыс Түрік қағанаты
ҚАҢҒЛЫ ірі тайпа одақтар
СИ-СЯ көрші мемлекеттер

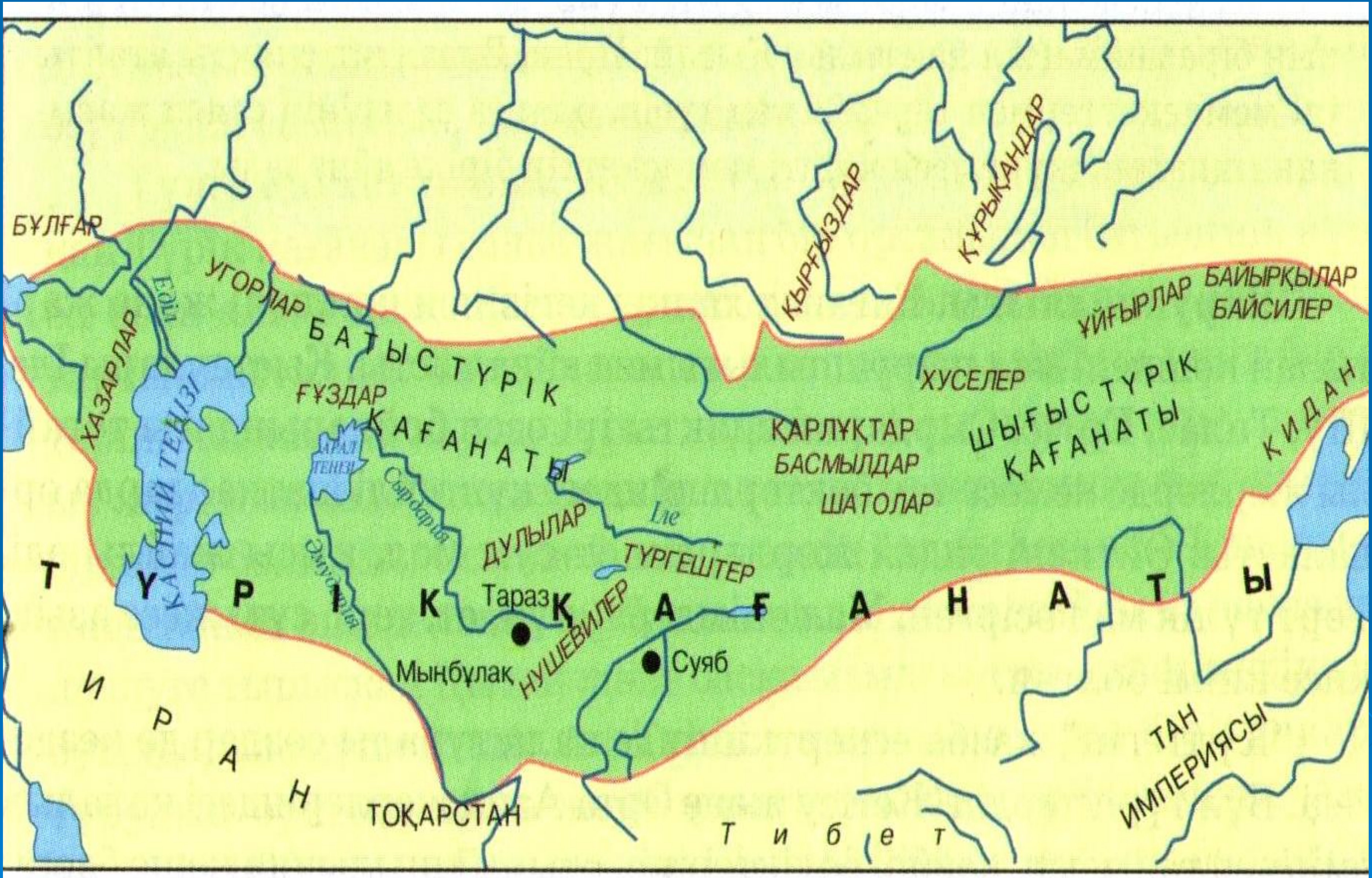

Түрік қағанаты.

ТОНЫКӨК

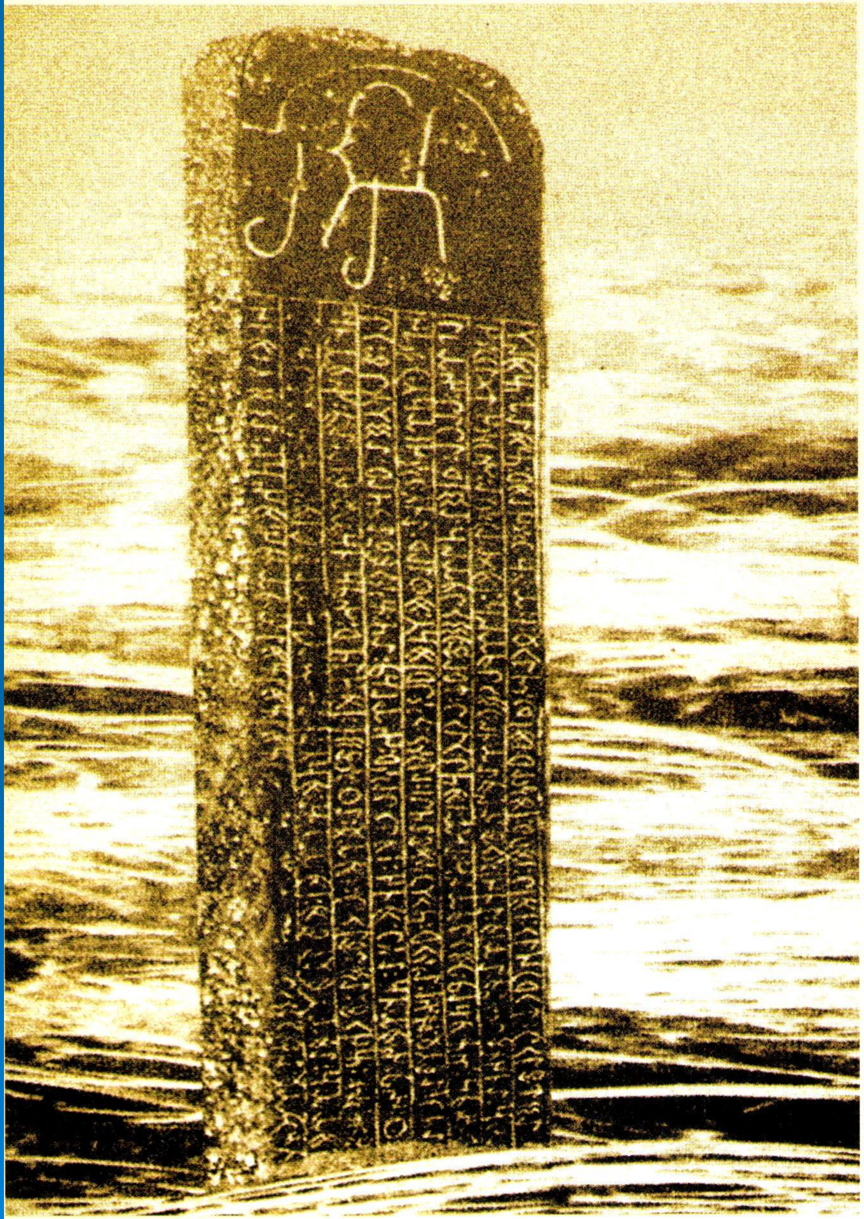

Төнықөк жазуы

Тонықөк – Түрік қағандығының көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері. VIII ғасырда өмір сүрген. Тонықөк түркілер елінің үш қағаны Елтеріс, Қапаған, Білге қағандарға ақылгөй кеңесші болған. Кемеңгер ойшыл, қолбасшы батыр, дарынды ақын ретінде танылған. Тонықөк Елтеріс қағанмен бірге Түрік қағандығын құру үшін болған көптеген жорықтарға қатысып, тамаша жеңістерге жеткен. Тонықөк өз кезінде түркі халқының жауынгерлік даңқын дүниеге танытқан аса ірі қолбасшы. Тонықөк түркі әскеріндегі ең жоғарғы дәреже – Апа Тар Хан, (мағынасы “түркі әскерінің саяси жетекшісі”) мәртебесіне ие болған. Ол – әлемді таңқалдырған “Тонықөк” эпосының авторы. Бұл жыр – біздің бабаларымыздың даңқы мен ерлігін жырлаған мәңгілік өшпес мұра. Әлем халқы осы жыр арқылы біздің арғы аталарымыздың ұлылығын таныған.

Тарихи тұлғаларды танып білу жарысы.

Күлтегін. Д. Қасымов салған сурет.

КҮЛТЕГІН

Күлтегін мүсіні

Күлтегін – Қапаған және Білге қаған дәуіріндегі түркілер мемлекетінің көрнекті әскери қолбасшысы. Құтылық қағанның кіші ұлы. Қапаған қайтыс болғаннан кейін, бүкіл түркілер мемлекетінің әскерін Күлтегін басқарды. Ол дана Тоныкөкті ел басқару ісіне қайта шақырды. Күлтегін түркілер мемлекетін нығайту мақсатымен бірнеше рет жорыққа шығып, өзін қабілетті қолбасшы ретінде танытты. 718 жылы қас жауы табғаштар шабуылына тойтарыс берді. Екі ел арасында бірнеше жыл бойы бейбіт өмір орнады. Күлтегін қой жылы ақпанның 27-күні, 47 жасында дүние салды. Оны жерлеуге әлемнің төрт бұрышынан, үлкен көрші елдерден белгілі адамдар қатысқан.

КҮЛТЕГІН ЕСКЕРТКІШІ

Күлтегін ескерткіші. Әлемдік өркениеттің асыл қазынасы, түркі халықтары мәдениетінің ортақ мұрасы, символы

Күлтегін ескерткішінің дәл қайталанған көшірмесі – Ел ордасы Астана қаласындағы Еуразия университетінің үлкен залына қойылды.

"Күлтегін" жазуы – Түрік қағандығының қолбасшысы, қоғам және мемлекет қайраткері, Құтылық қағанның кенже ұлы Күлтегін батырдың (684 – 731) ерлік істері туралы құлыптасқа ойылып жазылған эпикалық шығарма. Күлтегін қабіріне қойылған ескерткіште оның жауынгерлік жорықтары баяндалған. Күлтегін жайындағы шығармалардың авторы өз дәуірінің аса дарынды ақыны, көрнекті қоғам қайраткері Иоллығ Тегін еді, "Күлтегін" жыры елдің ішкі бірлігін жыр еткен түркілердің баға жетпес көркем туындысы.

Ғылымда бұл жазуларды "руна", яғни "сыры ашылмаған", "құпия" жазулар деп атап кетті. 1893 жылы Дания ғалымы Вильгелм Томсен осы жазуларды оқудың кілтін тапқанын, алғашқы оқыған сөзі "тәңірі" және "түрік" сөзі екенін әлем жұртшылығына хабарлады.

ИОЛЛЫҒ ТЕГІН

Иоллығ Тегін – Орхон ескерткішіндегі жырдың авторы. Туған және қайтыс болған жылдары белгісіз. VIII ғасырда өмір сүрген. Түрік қағандығының батыры Күлтегін (731), білгір басшысы Білге қаған қайтыс болғанда (731), қос қайраткерге ескерткіш үшін Иоллығ Тегін жоқтау жыр шығарып, оны тасқа қашап жаздырады. Иоллығ Тегін бұл жырды жазып қалдыру мақсаты туралы былай дейді: "Мұны естіп біліңдер. Көңілімде қандай тәтті сөздерім болса, соларды мәңгі тасқа жаздырдым. Оларды менен кейінгі ұрпақтарым, көріңдер, ұғыныңдар". Ескерткіш қазір түркі халықтарының ертедегі тарихы мен мәдениетін, тілін зерттеуші түркологтар үшін сирек кездесетін ғылыми мәні бар қымбат мұраға айналды.

Балбал тастар түркі дәуірінің ескерткіші

Қимақ пен қарлұқ.
М.В. Гореликтің жаңғыртпасы.

Соғды жауынгерлері.

Қарахан мемлекеті кезіндегі
түріктердің киімдері.

Соғдылар-Орта Азияда
өмір сүрген иран тілдес халықтар

Қорқыт ата. Суретші Ә.Бұхарбаев

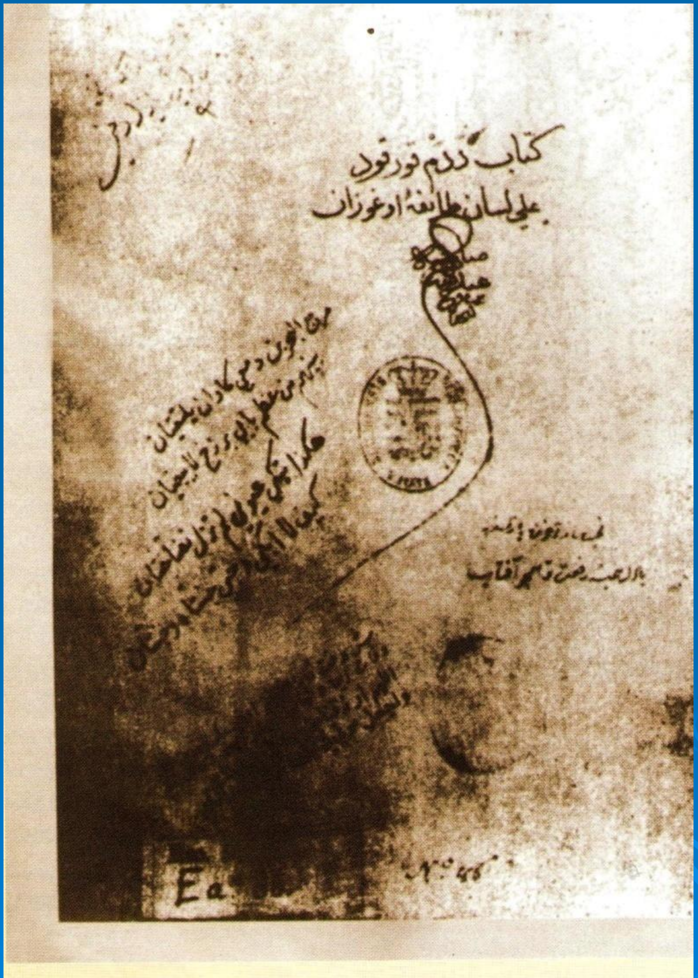
كتاب دده قورقود
علی لسان طائفهٔ اوغوزان

“Қорқыт ата кітабы”. Көне нұсқасы

“Сен білесің бе ?”
6-13ғасырдағы мәдениет.Сәулет өнері.

- 5
- 10
- 15

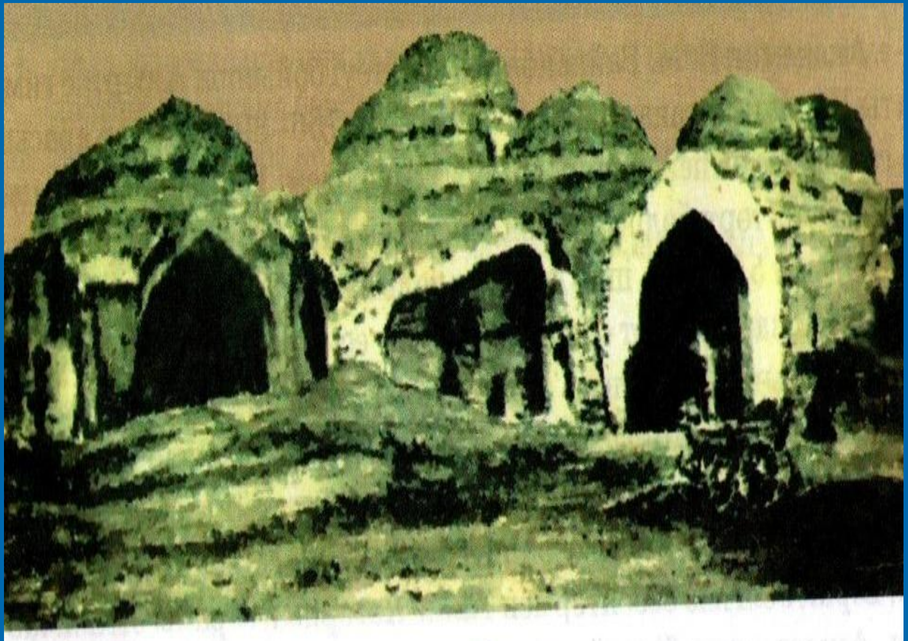

Якка сардобалары.

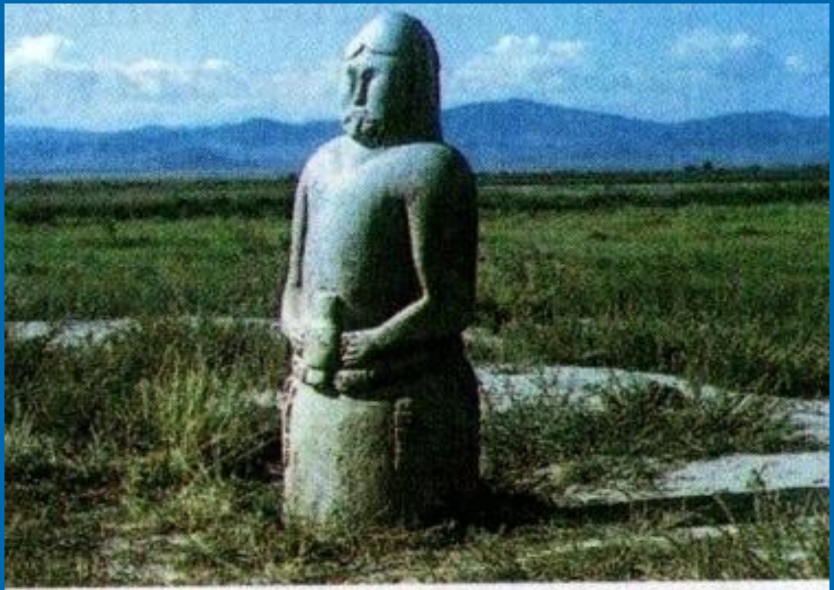

Түрік балбалы.

Сардоба-құдықтың үстіне салынған күмбезді ескерткіш

“Батыр ерлерін балбал етіп қойды” дейді –түрік жазуларында.ҮІІ-ҮІІІ ғас.бастап құлпытас орнату, оған жазу жазып қою басталды.

Хронологиялық талдау

жж.

жж.

жж.

Түркі тайпаларының діни сенімдері

Көк (Тәңір)

- Қағандар Көк (Тәңір) әмірімен билік құрған
- Көк (Тәңір) әмірімен түріктер жеңіске жеткен
- Араб деректерінде: «Түріктер Тәңір-біреу»,– дейді, бұл «құдай жалғыз» деген ұғымды береді деп жазған

Ұмай-ана

- Ошақ пен балалардың қамқоршысы деп есептеген
- Тоныкөк жазуында: «Көк, Ұмай, қасиетті Жер-Су, міне, бізге жеңіс сыйлаған–осылар»
- Ұмайға табыну Алтайдың кейбір түркі тілдес халықтарында XIX ғасырдың аяғына дейін сақталып келді

Бөрі

- Қазақтарда Бөріге табынудың белгісі–оның қасқыр атын атамауы
- Хангай тауындағы бір үңгірде қасқырдан түріктердің бабалары туған деген аңыз бар. Осы жерде қағандар жылына бір рет құрбандық шалған
- Балаға, жақсы бәйге атқа тіл-көз тимеу үшін бөрінің тырнақ, тіл, тісін тағып қойған

От

- Византия елшісі Земархты Түрік қағанына кіргізуден бұрын жанып тұрған оттың арасынан өткізіп, одан кейін қабылдаған
- Баба ата қаласының қамалын қазғанда, қалың күлдің қабаты табылған
- Отпен аластау әлі күнге дейін сақталған (отты баспау, отқа түкірмеу т.б.)

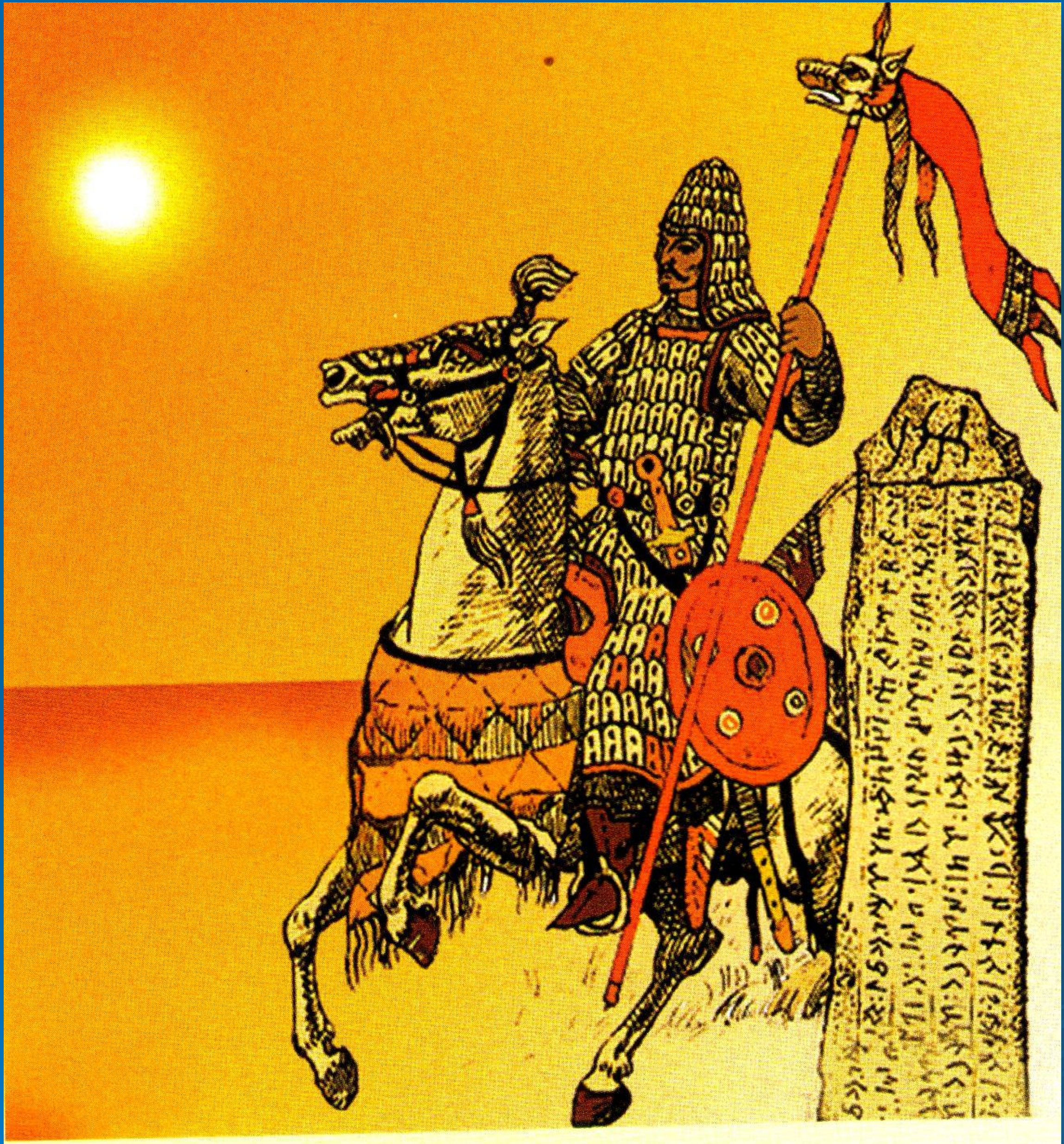

Көне түркі жауынгері (М.В. Гореликтің реконструкцияс
бойынша)

Дың мазары.

Қағанаттың әлеуметтік құрылымы
Қаған
Қаған
сайлаған ұлықтар
Ябғу, шад, елтебер,
бұрық, тархан
Бектер
Қара бұдундар

“Қатесін тап” сұрақтар

СКТ технологиясы негізінде құрастырылған ойын сабақ

- **Ойын сабақтың мақсаты:**

1. Жан-жақтылық
2. Тапқырлық
3. Шешендік
4. Аңғарымпаздық
5. Өз ойын бүкпесіз ашық айту.
6. Адамдармен мәдениетті қарым-қатынас жасай білу.

Сабақтың мақсаты:

- Оқушыларды “Ерте орта ғасырлық мемлекеттер”тақырыбы бойынша алған білімдерін бекіту.Дамыған орта ғасырдағы Қарахан мемлекетінің тарихымен таныстыру.
- Оқушыларды өз елінің тарихи ескерткіштерімен, ұлттық құндылықтарын құрметтеуге,Отанын сүюге, ұлтжандылыққа тәрбиелеу , өнерге қызығушылығын тудыру.
- Топ болып жұмыс істеу дағдыларын дамыту.

- ***Сабақтың түрі: Аралас сабақ***
- ***Сабақтың әдісі: Жарыс сабақ***
- ***Көрнекілігі:***

  ---- Интерактивті тақта.

  ---- Түркі дүниесіне қатысты суреттер

  ---- Тақырыптық кесте

  ---- Қарахан мемлекетінің картасы

  ---- Қосымша материалдар:
- ***Қазақстан тарихы.Аруна 2006ж***

Сабақтың жоспары:

- --Ұйымдастыру кезеңі
- --Сыныпты топқа бөлу
- --Тапсырмалар беру
- --Жаңа сабақ
- --Өздік тапсырмалар беру
- --Сабақты бекіту
- --Қорытындылау

Сабақты қорытындылау, бағалау.

Абыройлы болсаң ардақтысың,
Сабырлы болсаң салмақтысың.
Көпшіл болсаң жанжақтысың,
Бауырмашыл болсаң тармақтысың

Өмірді өмірге жалғасаң,
Биіктеп ұшып самғасаң.
Көргенділік көсемдік,
Істің бәріне сай болсаң

Талпынсаң тілек қойып биікке
Қосылыңдар адал ниетке тілекке.
Жақсылардың сөзі жатат жүректе,
Ұйымшылдың жұмысы жүрет бірлікте.

Сөз жүйесін білгендер,
Сөз маржанын шашады.
Сөз төркінін танымаған,
Сөз жолдарын шатады.